

“OTA” GOMOKONTSEPTINING INGLIZ VA O‘ZBEK TILLARIDAGI MAQOL-MATALLARDA IFODALANISHI TAHLILI.

Abdimurodov Doston Dilmurod o‘g‘li
Shahrisabz Davlat Pedagogika Instituti
“Xorijiy til nazariyasi” kafedrasida o‘qituvchisi.

Annotatsiya: Insoniyat yaratilibdiki, tevarak-atrofini o‘rganishga va sodir bo‘layotgan voqea-hodisalarga munosabat bildirishga oshiqadi. Odamzotga tabiatan in‘om etilgan ne‘matlardan biri - hissiyotdir. Inson o‘zini ta’sirlantirgan har bir hodisaga nisbatan o‘z qarashlarini bayon etadi. Bu jarayon esa qadim-qadimlardan hali yozuv paydo bo‘lmagan davrlardan boshlangan. Ana shu tarzda xalq og‘zaki ijodi yuzaga kelgan.

Kalit so‘zlar: Maqol, matal, konsept, ota-ona, madaniyat, lingvomadaniy, xalq og‘zaki ijodi.

Mamlakat tillarining antropotsentrik qamrovi tilshunoslik sohasida eng keng tarqalgan. Eng so‘nggi yutuqlarni amalga oshirish mustaqil paradigma maqomini olish imkonini beradi. Ko‘pgina tadqiqotchilarning fikricha, kognitiv tilshunoslikni kuchaytirish va til-madaniy tadqiqotlarning antropotsentrik paradigma yo‘nalishini kuzatish zarurati mavjud. Abduazizovning fikricha, tilning shakllanishi va uzatilishi xotirada to‘g‘ri sodir bo‘ladi va saqlash kabi muammolar markazi miya neyronlari orqali amalga oshiriladi (4, 30). Til birliklarining shakl va mazmunini, turli xil tafovutlar, tushunchalar, milliy madaniy-ijtimoiy taraqqiyotni har bir mamlakat yoki etnik guruh doirasi yordamida farqlash uning o‘ziga xosligida katta fonologik maqsadga xizmat qiladi. Inson tili - kognitiv fonologiyaning mazmunini yaratishda ajoyib xususiyatlarga ega bo‘lgan "tovush, tovushlar birligi" bo‘lib, kognitiv tilshunoslikning asosiy afzalligi fonologiyani o‘rganish bilan tan olinishi kerak.

O‘tgan asrning so‘nggi choragida o‘zining ilk qadamlarini qo‘ygan kognitiv tilshunoslik XXI asrda jahonning yetakchi sohalaridan biriga aylandi. Zamonaviy kognitiv tilshunoslikning paydo bo‘lishi amerikalik olim J. Miller, J. Bruner, J. Lakoff, R. Langaker, R. Jekendoff va boshqa ilmiy ishlar bog‘langan.

Tilshunoslik va madaniyatshunoslikning yangi sohasi jadal rivojlandi. Tilshunoslik - bu madaniyatshunoslik va tilshunoslik o‘rtasidagi integratsiyalashgan fandır. Til va madaniyatning o‘zaro ta’siri va aloqasi hamda bu ayrilishni shakllantirish bilan shug‘ullansa, til kabi hodisalarni bir butun tizim sifatida o‘rganish va tilning tashqarida aks etishi bilan shug‘ullanadi. Til madaniyatining vazifasi til birliklarining madaniy mazmunini o‘rganishdan iborat. Ularni chet tillari elementlari va madaniyatning taniqli ramziy "kodlari" bilan bog‘lash. Elementlarni ularning

mavjudlik shakllaridan biri sifatida tushunish istagi lingvistik-madaniy xususiyatga ega bo'lib, yo'nalishlarning shakllanishi va rivojlanishiga sabab bo'ladi. Uning til-madaniy maydoni o'ziga xosdir. Bu nafaqat mamlakatimizda, balki butun dunyoda o'ziga xos talqinga ega ekanligi bugungi kunda isbotlangan.

“Ota” gomokonsepti ingliz va o‘zbek jamiyatlarida muhim madaniy ahamiyatga ega. Maqollar an'anaviy donolik va qadriyatlarning ombori sifatida ushbu tushunchaning qanday ifodalanishi va idrok etilishini tahlil qilish uchun ajoyib ob'ektivni taqdim etadi.

Ingliz va o‘zbek maqollarida otalarning ko‘p qirrali rolini aks ettiruvchi qiyosiy tahlillarga quyidagi misollar orqali tahlil qilib ko‘ramiz:

“Ota” gomokonsepti bilan bog‘liq bo‘lgan maqollar va matallarni ingliz va o‘zbek tillarin misolida o‘xshash tomonlari tahlil qilamiz:

- ✓ Ikkala madaniyatda ham otaning hokimiyat va rahbarlik arbobi sifatidagi rolini alohida ta'kidlaydi, Ingliz maqoli: *"A father's advice is worth gold"* va O‘zbek maqoli: *"O'g'il ota nasihatida, oila saodatida"* (A son in his father's advice, a family in peace) bu gaplarni isbotlaydi.
- ✓ Otalar ikkala madaniyatda ham himoyachi va ta'minotchi sifatida tasvirlangan. Ingliz tilidagi *"A father to the fatherless"* va O‘zbek tilidagi *"Ota - oila tiragi, ona - oila chirogi"* (The father is the support of the family, the mother is the light of the family) kabi maqollar ikki tildagi qadriyatlarni o‘zaro o‘xshash tomonlarini ko‘rsatadi.
- ✓ Ikkala madaniyat ham otalarga hurmat va itoatkorlikni alohida o‘rin egallaydi. Ingliz maqolidagi *"Honour thy father and thy mother"* va O‘zbek tilidagi *"Ota o'g'lonning ko'zi, o'g'lon otaning qo'li"* (The father is the son's eye, the son is the father's hand) maqoli gapimizni isboti sifatida ta'kidlashimiz mumkin.

Har ikki madaniyatda “Ota” gomokonseptiga oid maqol yoki matallarning lingvokulturologik o‘xshash tomlaridan tashqari bir qancha *farqli* tomonlarini ham ko‘rishimiz mumkin.

- ✓ Xususan, Ingliz maqollari ko'pincha otalarni qattiqqo'l va talabchan shaxslar sifatida tasvirlaydi, Masalan: *Ingliz maqoli misolida: "Spare the rod and spoil the child."* O‘zbek maqoli misolida esa bu quyidagicha tasvirlanadi: *"Ota mehri - daryo suviga o'xshaydi, cheksiz va tubsizdir"* (Father's love is like river water, boundless and bottomless).
- ✓ Ingliz maqollari ba'zan otalikni nasl va meros bilan bog'laydi, Ingliz maqoli misolida quyidagicha gavdalanadi: *"Like father, like son."* Biroq O‘zbek maqollarida esa bu umuman qarama-qarshi shaklda tasvirlanadi. Masalan: *"Oila jon bo'lsa, ota uning boshi"* (If the family is a soul, the father is its head).

- ✓ Ikkala madaniyatning maqollari diniy ta'sirni aks ettirishi mumkin. Masalan, *"He that spareth his rod hateth his son"* might echo biblical teachings, biroq O'zbek maqolida esa bu Islomiy jihatdan quyidagicha izohlanadi- *"Ota mehrining o'lchovi yo'q, Allaning mehrinigina teng"* (*There is no measure of father's love, it is equal to God's love*).

Ingliz va o'zbek maqollarini tahlil qilganda "ota" gomokontseptsiyasining ifodalanishida ham o'xshashlik, ham farqlar aniqlanadi. Ikkala madaniyat ham otaning obro'si, yo'l-yo'rig'i va oiladagi ahamiyatini e'tirof etsa-da, ular qat'iylik va tarbiya, nasl va oila birligi va diniy qadriyatlarning ta'siriga urg'u berishda farqlanadi. Bu kabi maqollarni o'rganish otalikning madaniy qurilishi va uning vaqt o'tishi bilan evolyutsiyasi haqida qimmatli fikrlarni berishi mumkin.

Biroq, Endi muhokama qilmoqchi bo'lgan maqol va matallarda o'zbek xalqida ota-onani, ya'ni **"otani"** e'zozlash, unga hurmat ko'rsatish, duosini olish kabi azaliy an'analar borligi haqida isbotiy gaplar o'z ifodasini topgan.

Masalan, "Ota rozi – xudo rozi"ning barqaror birikmasida otaning saviyasi nihoyatda ulug'lanadi. Xalqimizda farzandlarning eng avvalo ota roziligini olishga harakat qilishi buning yorqin dalilidir. Chunki kimgadir yaxshilik qilsang yoki biror narsaga erishsang, albatta, *"Otangga rahmat"* degan gapni ishlatishadi. Bu olqishni eshitish har bir otaning orzusi. Zero, xalqimizda farzand ota-onaning yuzi. O'zbekcha *"Andisha"* ingliz tilidagi **"Ota oldidan o'tma, odob oldidan ketma"** maqolasida ham yaqqol ko'zga tashlanadi. Chunki otaga javob qaytarmaslik, uning nasihatiga quloq solish, qattiq gapirmaslik kabi yozilmagan qoidalar qon-qonimizga singib ketgan. Odamlarning ma'naviy qiyofasi ko'pincha ularning ota-onalariga bo'lgan munosabati bilan belgilanadi. Bular, o'z navbatida, diniy qarashlar bilan bevosita bog'liqdir. Bunga dalil sifatida hadislarimizni keltirishimiz mumkin. Hadislarga ko'ra, bir kishi *"Yo Rasululloh, mening yaxshi muomila qilmog'imga kim haqliroqdir?"*, deb so'raganlarida Janobi Rasululloh uch marta *"Onangga"* va undan keyin *"Otangga"*, deb javob berdi. Har bir xalq farzand tarbiyasida azaldan diniy va dunyoviy bilimlarga tayangan. Bu qadriyatlar to'g'ridan-to'g'ri xalq og'zaki ijodi namunalarini bo'lgan maqol va matallar orqali bugungi kungacha yetib kelgan va xalqning ma'naviy boyligi sifatida azaldan mavjud bo'lib kelgan. Masalan, *"Onangga boshingni ham qil, Otangga gapingni kam qil"*, ingliz tilida *"Onangga boshingni tut, otangga so'zini tut"* degan maqol tarbiyaviy ahamiyatga ega bo'lib, bolalarni odobli bo'lishga, ota-onani hurmat qilishga chorlaydi. Yoki haqiqiy o'zbek oilalaridagi tarbiyani ingliz tilidagi *"Ota – bilak, ona – yurak"* so'zining *"Father – is a hand, mother – is a heart"* turg'un birikmasi orqali ham ko'rishimiz mumkin.¹

¹ Mirzayev T., Musoqulov A., Sarimsoqov B. O'zbek xalq maqollari. Sharq -T., 2005

Arqog'ini ko'rib, bo'zini ol, onasini ko'rib, qizini ol	Choose fabric by thread, choose bride by her mother
Davlatning boshi farzand	Wealth begins with a child
Ilmli o'g'il otadan ulug'	An educated son is more honorable than his father
Men kuyarman bolamga, bolam kuyar bolasiga	I think (grieve) about my son, and the son thinks about his
Uyning kichigi bo'lguncha, kuchugi bo'l/	It's better to be a dog than the youngest in the house
Farzand bilan davlatning erta-kechi yo'q	Don't worry, don't rush and you will have children and wealth
Farzandiga otaning mehri ketmoncha bo'lsa, onaning mehri osmoncha bor	A father's love (for his children) is puny compared to a mother's love
Chavandoz otini horitmaydi, yaxshi er xotinini qaritmaydi	A good rider's horse will not get tired; a good husband's wife will not grow old.
Charxni buzgan parrasi, qizni buzgan onasi	The spinning wheel breaks down due to the wheel, and the mother herself spoils her daughter

Albatta, oilada ota boshqaruvchi rol o'ynaydi. U har doim o'z farzandlari uchun ideal inson bo'lib qoladi. Ularni tarbiyalash, farzand qalbida ona Vatanga sadoqat va muhabbat tuyg'ularini, axloqiy odob-axloq tuyg'ularini shakllantirishda eng avvalo "Ona" mas'uldir. Ushbu jumla ingliz tilida quyidagicha ifodalangan: "Har qanday odam ota bo'lishi mumkin, lekin ota bo'lish uchun alohida narsa kerak". Ota-onani hurmat qilish, ularning nasihatlariga bo'ysunish sharq adabiyotiga ko'proq xosdir. Albatta, G'arb adabiyotida ta'lim yo'q, degan xulosaga kelish noto'g'ri.

Ota-onaga hurmat ko'rsatishga misollar ko'p. Masalan, "*Umr bergan otangni eshit, qariganda onangdan umidini uzma*". Ya'ni: "Senga hayot in'om etgan otangni so'zlarini tingla, onang qariganda unga g'amxo'rlik qil" degan ma'noni beradi. "Otangizni ko'rsangiz otdan tushing". Bu maqol majoziy ma'noda odamlarni otasini hurmat qilishga undash uchun ishlatiladi. Shunga o'xshash maqol va matallarni ko'plab tillarda topish va tahlil qilish mumkin.²

Ingliz va o'zbek xalq maqollarini bir qancha tematik guruhlariga bo'lishimizga biz tomonimizdan to'plangan faktik paremiologik materiallar asos bo'lib xizmat qiladi. Ular orasida "Ota va ona leksema maqollari" mavzuli guruhi o'ziga xos xususiyatlari bilan ajralib turadi. Ingliz va o'zbek maqollarida ota va ona turkumi leksemalari bir

² Mirzayev T., Musoqulov A., Sarimsoqov B. O'zbek xalq maqollari. Sharq -T., 2005

paremada keladi. Paremiologik birliklarning ayrimlarida ota-ona (ota va ona) so'zi maqol tarkibiy qismi sifatida uchraydi.

Bu maqollarni alohida guruhga ajratadugan bo'lsak: Ingliz xalqining ko'p asrlik madaniyati va oldindan belgilab qo'yilgan axloqiy xususiyatlarida ota-onaga hurmat ulug'lanadi va ularni mensimaslik keskin qoralanadi.³ Maqolda shunday ta'kidlangan: Ota-onani hurmat qil.

Ko'p asrlik o'zbek ma'naviyatida ona mehribon, fidoyi, ota zukko, oila boshlig'i, boquvchi, ota-ona qushning ikki qanotidek ko'rinib, bu ham farz, ham qarz ularni hurmat qilish bolalarning burchidir. Onangni quyosh bilsang, otangni oy bil; Otasini og'ritgan el ichida xor bo'lar, onasini og'ritgan parcha nonga zor bo'lar; Otasini ranjitgan mazlum, Onasini ranjitgan bechora; Ona kulsa, xona to'lar, ota kulsa g'aming ketar, ka'ba maqol va matallarni misol keltirishimiz mumkin.

P.Bakirovning ta'kidlashicha⁴, "bir qator o'zbek xalq maqollarida ota aqlli, ona mehribon insondir: bu ta'kidni isboti sifatida bir qancha maqollarni misol keltirishimiz mumkin: masalan, *"Ota – oql, ona – idrok", (Ota – ziyoli, ona – dono), ; "Ota – bilak, ona-yurak", ; "Ona – mehribon, ota – g'amg'usor" ; "Onalik uyning ori bor, otalik uyning – zari", (Ona uyida uyat bor, ota uyida tilla); "onang o'ldi-otang o'ldi" (Onang o'ldi, otang o'ldi).*

Bir so'z bilan aytganda, har bir san'at asarida xalqning yashirin tuyg'ulari aks etadi. Shuning uchun ular inson tomonidan yaratilgan mo'jizalardir. Binobarin, u ertakmi, matalmi, maqolmi yoki kichik hayotiy voqeadan tortib, murakkab ijtimoiy vaziyatlarga baho berish bilan belgilanadi. Xalq og'zaki ijodi ham badiiy adabiyotning ajralmas qismidir. Shuning uchun ham bu asarlar nafaqat o'zbek xalqining, balki boshqa xalqlarning ma'naviy hazinalarining ham bebaho qadriyati sifatida doimo e'zozlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati.

1. Kovolev. Dizionario fondamentale della lingua italiana per stranieri. 2005. p 2164.
2. Рум А. Р. У. Великобритания: Лингвострановедческий словарь. — 2-е изд., стереотип. — М.: Рус. яз., 2000. — 560 с.
3. Claudia Maienborn, Klaus-Uwe Panther, and William Croft. The Routledge Handbook of Cognitive Semantics:
4. William Croft. Language and Time: The Tense System of English:
5. 75. Lawrence W. Barsalou. Thinking in Time: The Use of Grammar in Temporal Reasoning: Stanford Encyclopedia of Philosophy – Time.
6. Aristotle 1998. Nicomachean Ethics. USA: Oxford University Press.

³ Karamatova K. M., Karamatov H. S. "Proverbs Maqollar Posloviцы" – Toshkent. "Mehnat". 2000

⁴ Bakirov P. Hadiths and proverbs about the holy mother, wife and children // Bulletin of Khorezm Mamun Academy. - Khiva, 2017.

7. Bloom, Howard, *The Global Brain: The Evolution of Mass Mind from the Big Bang to the 21st Century*. (2000) John Wiley & Sons, New York.
8. Clark H., Marshall C., 1981. *Definite Reference and Mutual Knowledge. Elements of Discourse Understanding*. Cambridge University Press, 1981. p. 10-63.
9. Croft W., Alan D., 2004. *Cognitive Linguistics*. The UK CUP.
10. Dillon J. 2000. *The Question of Being in: Jacques Brunschwig, Geoffrey E. R. Lloyd (eds.)*, Harvard University Press, pp. 51-71.